

УДК 341.231.14

Є.В. ТКАЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

ЩОДО ДЕЯКИХ ІСТОРИЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, передумови європейської інтеграції, етапи становлення Європейського Союзу

У сучасних умовах глобалізації, світової інтеграції змінюється підходи до розуміння природи державної влади, змісту державного суверенітету та відбувається вплив інтеграційних процесів на механізми функціонування публічної влади. Адже ці процеси істотним чином змінюють устрій кожного окремого суспільства і держави, зачіпає практично всі аспекти суспільних відносин, відображається на політичних та правових процесах, які відбуваються безпосередньо в країні та в міжнародному середовищі.

Питанням історії розвитку європейської інтеграції займалися А.І. Муравйов, С.Ю. Кашкін, І. Яковюк, С.В. Єршов, М.М. Бірюков, В.І. Сало та ін. Разом із тим спробуємо поновому проаналізувати історичні передумови, моделі та особливості створення та розвитку Європейського Союзу з урахуванням особливостей входження до нього відповідних країн-учасниць, що є метою статті.

В умовах, коли Україна визначила вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) як стратегічний курс, особливої актуальності набувають дослідження наслідків впливу європейсько-інтеграційних процесів на національне право та інститути публічної влади країн-членів ЄС, а також історії становлення та розвитку європейського співтовариства.

Створення ЄС стало унікальним явищем у системі міжнаціональних та міжнародно-правових відносин. Воно було зумовлено роз-

витком економічної, політичної та правової інтеграції на європейському континенті, починаючи з другої половини двадцятого століття. Вагомою передумовою для об'єднання був Рух Супротиву, який об'єднував європейців в роки окупації, спрямовував їх у бік об'єднання, перегляду взаємовідносин між європейськими країнами. Виснажені та розорені світовими війнами країни Європи втрачають свої лідируючі позиції, їх місце займають дві світові супердержави – США та СРСР, і тому вони зрозуміли, що для забезпечення безпеки та стабільності на континенті, мають об'єднатися.

У березні 1946 р. К. Аденауер у промові в Кельнському університеті говорив про можливість створення Об'єднаних Штатів Європи. Він вважав, що в біполярному світі нейтральний статус для Німеччини, яка знаходиться в центрі зіткнення двох супердержав, є повністю виключеним. Політик розумів, що безпека Німеччини може бути забезпечена тільки тоді, коли вона буде долучена до сім'ї західно-європейських демократій [1, с.183–184]. Цю ж думку у вересні 1946 р. підтримав й У Черчилль. Він наголошував, що таке міждержавне об'єднання повинно було базуватись на партнерстві Франції та Німеччини як країн, чия ворожнеча упродовж двох століть призвела до трьох руйнівних військових конфліктів в Європі. Втім Велика Британія відводила собі скоріше посередника, а не учасника такого об'єднання¹ [2, с.347–385].

Децо у «жорсткій» формі пояснює участь Франції у створенні ЄС Д. Лал, який вказує, що для Франції, при всій її браваді та гордині, епоха величчя давно мінувала. Вона стала свідком всесвітнього триумфу англосаксів – не в останню чергу у сфері мови та культури. Як результат, французька еліта дійшла висновку, що ЄС для Франції дає єдину надію зберегти вплив у світі – в рамках Європи, в якій вона

¹ Й досі Велика Британія залишається «особливим» членом ЄС.

буде виконувати роль гегемона спільно з Німеччиною [3, с.116].

Ключовою фігурою у втіленні ідеї об'єднання Європи був Ж. Монне. Для нього вісь Франція-Німеччина була ключем до стабільності в Європі. Головною метою об'єднання та моральною ідеєю, на думку Ж. Монне, були мир та примирення, припинення національного суперництва в Європі. У цікавому нарисі про внесок Ж. Монне до створення сучасної Європи, Д.-П. Дюрроссель виявляє чотири позитивні моменти: 1) він не був націоналістом і хотів відкласти в сторону силу націоналізму в Європі; 2) він вірив в існування наднаціональних установ в Європі; 3) він відстоював принцип «Відкритої Європи», в якому Великобританія буде відігравати провідну роль; 4) відстоював принцип тісної взаємодії Європи з США. Він відчував, що трансатлантичне партнерство має життєво важливе значення і зазначав, що американський уряд буде зацікавлений у спільній діяльності з європейським континентом [4, с.6–7].

М. Леонард пише, що вклад Ж. Монне полягає у чіткому уявленні щодо того, що нікому не слід мати далекоглядних планів і як саме на цій основі можна створити співробітництво. Він чітко не визначив цілі європейської консолідації. І на даний час, на думку вченого, Європа – це шлях, що не має кінцевого пункту призначення, політична система, котра уникає грандіозних планів та конкретного визначення результатів [5, с.18]. Дійсно об'єднання Європи розпочиналося з суто економічного співробітництва – Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС) і перетворилося на політичну наднаціональну структуру. Перший договір про заснування ЄСВС підписали лише шість європейських країн² [6, с.392],

² У своїх спогадах Ж. Монне писав, що «...Шість європейських країн є передвісниками більш широкого об'єднання Європи, кордони якої встановлені тільки тими, хто ще не приєднався. Наше співтовариство не асоціація виробників вугілля та сталі. Це – початок Європи».

а сьогодні учасниками ЄС є 27 країн і цей список не є закритим.

Прихильниками з питань європейського співробітництва, висловлювалися різні теорії про те, яким чином європейська єдність може досягти прогресу. По суті дискусії велися відносно федералізму та функціоналізму [4, с.7–9]. Джерелом ідей федералізму були вже існуючі федерації, насамперед США, які довели свої порівняно конкурентні переваги. Федералісти розглядали націоналізм як серйозну загрозу для миру на континенті. Вони хотіли більше, ніж створення ряду функціональних економічних агентств, хотіли, найшвидшого переходу до об'єднання, стверджуючи, що всі рівні влади – місцева, регіональна, національна і європейська – повинні співпрацювати і доповнювати одна одну. Як пише з цього приводу відомий швейцарський культуролог Д. де Ружмон, Європу слід будувати рішуче, але зважати на національні, регіональні та місцеві відмінності. Отже, немає іншого виходу, бажаного та здійсненого водночас, як союз розмаїтості, тобто федералізм [7, с.202]. Крім ідеї федералізму «комунікативний метод» Ж. Монне також включав поступовість інтеграції на шляху створення федерації, інтеграцію як спосіб вирішення суспільних проблем, обмеження державного суверенітету і створення наднаціональних органів [8, с.79–80].

В основі функціоналізму лежать погляди Д. Мітрані, які зводилися до наступного: кооперація між країнами (вже існуюча в ряді областей) та її поширення на нові галузі здатна згодом об'єднати технічні знання і досвід цих країн, що в свою чергу призведе до тісної співпраці між ними. У міру поширення цієї функціонуючої кооперації на все більше областей загроза війни з партнерами зменшиться, виникне працездатна мирна система. Д. Мітрані, таким чином, вказував на можливість зміни міжнародних відносин у ході розвитку суспільних функцій [9].

Більшість дослідників вважають, що при створенні на початку 50-х років минулого століття ЄСВС Ж. Монне та Р. Шуман як ме-

тод використовували принципи функціоналізму Д. Мітрані. Функціоналізм справив значний вплив на розвиток подальших теорій європейської інтеграції. Так, у 1957 р. в Нью-Йорку була видана книга К. Дейча, в якій викладався комунікативний підхід. Прихильники цієї теорії приділяли підвищену увагу специфічному шляху розвитку взаємодії між народами: пройшовши складний шлях співпраці та формування загальних уявлень, спогадів, норм, цінностей, європейці в масі своїй зможуть відчувати себе частиною великої спільноти, що повинно було привести до розквіту європейських інтеграції [10, с.13].

Іншою теорією, що виникла в цей же час, був неофункціоналізм, який у певний період став свого роду ідеологією. Основним представником неофункціоналізму був Е. Хаас. Згодом відповідну теорію розробляли Л. Ліндберг, С. Шайнгольд, П. Шміттер. Е. Хаас спробував створити загальну теорію європейської інтеграції, яка не лише трактувала би процеси, що мали місце в Європейському об'єднанні вугілля і сталі, але й могла б також передбачати майбутнє європейської інтеграції. Е. Хаас висунув припущення, що технічне співробітництво з однієї області буде переходити на суміжні, а політичний процес інспірує діяльність окремих індивідів, груп і організацій на загальноєвропейському рівні. Географічний аспект розширення, в свою чергу, мав метою охоплення країн, які не є членами Співтовариства, тобто його торгових партнерів. Він висловлював позицію, згідно з якою для політичної інтеграції особливо важливий характер є наявність економічних зв'язків між учасниками. Однак єдиний внутрішній ринок не веде до політичного союзу, поки не будуть виконані певні умови для «переливу» економічної інтеграції в політичну. Такими умовами, як вважав ще Е. Хаас, є угоди між державами, які включають ліквідацію квот і тарифів у торгівлі між країнами – учасницями ЄС, припинення введення односторонніх торговельних обмежень, співробітництво в галузі ефективного використання природних ресур-

сів, гармонізацію цін, а також політику в галузі фінансів, вільне переміщення робочої сили та інше (фактично це і означає створення ринку). Вироблення таких угод важлива для створення політичного союзу, оскільки в процесі їх вироблення відбувається: а) посилення ролі інститутів, рішення яких носять наднаціональний характер; б) розвивається судова система, іншими словами, створюється вся та інфраструктура, яку можна було б в принципі використовувати або згодом адаптувати для вирішення політичних питань, наприклад пов'язаних з обороною, зовнішньою політикою, політикою в галузі внутрішніх справ [10, с.13–14].

Неофункціоналісти розглядали наднаціональні інститути як гаранта незворотності інтеграційного процесу, оскільки вони володіють. Відносною незалежністю і самостійністю [10, с.13–14].

Серед країн-членів ЄС теж немає одностайної точки зору щодо форми, за якої має будуватися Союз. Про це свідчить трансформація поглядів на співтовариство країн-засновників. Наприклад, французький президент Ф. Міттеран спочатку висловлювався за Європейську конфедерацію [11, с.476–524], тоді як Німеччина тривалий час була прихильником федерації. Франція свого часу висловлювала обережність щодо розширення ЄС на Схід [1, с.184–187]. Так, під час підготовки Маастрихтського договору Ф. Міттерану вдалося наполягти на принципі єдиної валюти тільки в обмін на згоду з німецьким проектом поступової федералізації ЄС. Вже за часів Г. Шредера уряд Німеччини обережно висловлювався до процесів перетворення ЄС на федерацію, критика цього проекту посилилась і за нинішньої глибокої фінансової кризи в країнах Європи.

Тому не можна не погодитися з думкою А.А. Моїсеєва про те, що у поточний історичний період політичних передумов для перетворення європейського об'єднання у федеративну державу не спостерігається, оскільки відсутня головна умова діяльності федерації, за якої сторони, що домовляються, повинні

бути зацікавлені у «відмові» від державного суверенітету на користь єдиної суверенної держави [12, с.278].

Можна виділити декілька етапів європейської інтеграції [13, с.82–92]. Першим практичним кроком на шляху європейського об'єднання була пропозиція Міністра закордонних справ Франції Р. Шумана про заснування міждержавного об'єднання, яке могло б контролювати вугільну та сталеливарну промисловість країн-членів. Цей проект отримав назву «план Шумана» і був узятий за основу створення першого з європейських співтовариств – Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС).

Договір про заснування ЄСВС було підписано в Парижі у 1951 р. Його учасниками стали шість високо розвинутих країн Західної Європи – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург. За основу побудови та функціонування правового механізму ЄСВС було взято ідею, відповідно до якої розв'язання нової війни між країнами Західної Європи було б набагато важчим за умови передання новоствореним інститутам економічного співтовариства значних повноважень з управління вугільною та сталеливарною промисловістю [14, с.26–28].

Другий етап пов'язаний з підписанням у Римі в 1957 р. про утворення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом). Цим договором в економічній сфері утворювався єдиний ринок різних галузей господарства, у політичній сфері для здійснення управління ринком запроваджувалися владні інститути Рада (правотворчий орган) та Комісія (виконавчий орган), а у юридичній сфері фактично створювалося наднаціональне право.

Значною подією в історії розвитку європейської інтеграції стало підписання у лютому 1986 р. Єдиного європейського акта (ЄЄА), який набув чинності 01.07.1987 р. Наступним етапом інтеграції стало створення власне Європейського Союзу. Він пов'язаний з прийняттям Маастрихтського договору про Європей-

ський Союз (ЄС), Амстердамського та Ніщцького договорів. Перший договір було підписано у нідерландському місті Маастрихт 07.02.1992 р. Він набрав чинності 01.11.1993 р. після ратифікації всіма державами-членами.

Цим актом визначалися так звані три стовпи нового утворення – Європейського Союзу. Перший – європейські співтовариства: ЄСВС, Євроатом та Європейське Співтовариство (замість старої назви «Європейське Економічне Співтовариство»). Договір про Євросоюз заклав нові напрями європейської інтеграції, які включали створення економічного, валютного та політичного союзів [14, с.26–28].

Маастрихтським договором запроваджувався інститут громадянства Євросоюзу. За громадянами ЄС закріплювалися такі права, як право брати участь у місцевих виборах у країні перебування та до Європарламенту, право громадян на звернення з петиціями до Європарламенту, право на свободу вільно подорожувати територією Євросоюзу [15].

«Другий стовп» – спільна зовнішня політика та політика безпеки. Включені до договору положення, що стосуються можливого формування спільної оборонної політики і, можливо, загальних сил оборони.

«Третій стовп» – співробітництво у сферах юстиції та внутрішніх справ. Передбачалося, зокрема, регулювання співпраці у питаннях імміграції, кордонів, боротьби з розповсюдженням наркотиків та злочинністю, а також координація співробітництва органів юстиції держав-членів.

Слід наголосити, що деякі країни підписали Маастрихтський договір з «певними умовами». Так, Велика Британія не приєдналася до Соціального протоколу, єдиної валюти, Шенгенської угоди. За результатами упорної боротьби Лондону слово «федеральний» з тексту договору виключили. Не дивлячись на тиск з боку партнерів, Велика Британія, яка не бажала збільшувати соціальні витрати у своїй економіці, також не підписала Соціальну главу Договору, яка проголошувала загальні правила трудових відносин і соціального

забезпечення в країнах Співтовариства. Однак прем'єр-міністру Д. Мейджору довелося погодитися зі створенням у перспективі валютного та політичного Союзу, зміцненням Європарламенту та Європейського Суду і розширенням голосування кваліфікованою більшістю [2, с.368].

Данія не приєдналася до Шенгенської угоди, єдиної валюти, спільної політики у сфері оборони, співпраці у галузі внутрішньої політики та юстиції, європейського громадянства. В цьому аспекті цікавою є історія європейської інтеграції цієї країни. Зі вступом у 1972 р. Данія значно виграла в економічному плані від вступу до ЄЕС. Аж до початку реформування єдиної європейської аграрної політики, за якої надання субсидій аграрним виробникам становиться все більш вибірковим, фінансові відносини з союзом будувалися таким чином, що вона отримала від нього більше вносила в єдиний бюджет. У результаті цього у 1993 р. Данія з нетто-отримувача перетворилася в нетто-платника. Крім того, вступ Данії до ЄС призвів до значних змін у політичній системі країни, кількість партій збільшилася, але зменшився їх вплив. Тому до влади стали приходити коаліційні уряди або уряди меншості. Оскільки ринок праці в Данії – організований на високому рівні, а профспілки глибоко залучені до управління, і можливість розчинення Данського королівства в ЄС та підкорення усіх данських структур несе загрозу ослаблення національних профспілок. Це є основними причинами антиінтеграційних рухів в цій країні. Тому не дивно, що данський народ двічі висловлювався проти європейських реформ: у 1992 р. проти Маастрихтської угоди та у 2000 р. проти вступу до валютного союзу на основі євро [16, с.373–379].

Маастрихтський договір передбачав скликання у 1996 р. конференції представників урядів держав-членів для розгляду тих положень договору, перегляд яких передбачений відповідно до завдань ЄС. Така конференція розпочалась у м. Турині в 1996 р. і завершилась у м. Амстердамі підписанням 02.10.1997 р. Ам-

стердамських домовленостей у формі двох договорів – Договору про Європейський союз та Договору про заснування Європейського співтовариства – набрали чинності 01.05.1999 р. після їх ратифікації усіма 15 державами-членами. Амстердамські договори внесли подальші зміни до Договору про заснування Європейського співтовариства³.

Ніццький договір, який було підписано 26.02.2001 р., був спрямований насамперед на реформування інституційного механізму Євросоюзу у зв'язку з майбутнім розширенням цієї організації, коли до неї повинні приєднатися нові європейські країни. Реформи стосувалися чисельного складу Комісії, розподілу голосів між членами Ради Євросоюзу, визначення сфер, в яких постанови приймаються більшістю голосів, тощо. Цей договір визначав 29 сфер, в яких постанови приймалися кваліфікованою більшістю голосів [14, с.24–25].

Наступним кроком становлення Євросоюзу стало підписання у 2007 р. Лісабонських договорів про Євросоюз і про функціонування ЄС, які набрали чинності 01.12.2009 р. Лісабонський договір про Євросоюз містить засадничі положення діяльності ЄС, а також змінені положення про зовнішню спільну політику і політику безпеки (СЗППБ). Договір про функціонування ЄС, який замінив і значною мірою змінив Договір про заснування Європейського співтовариства, розвиває приписи Договору про Євросоюз стосовно сфер компетенції і діяльності інститутів та допоміжних органів об'єднання. До установчих договорів додається Хартія Європейського Союзу про основні права. ЄС замінив Європейське співтовариство і став його правона-

³ Апробація застосування цих положень відбулася у 1999–2000 рр. щодо уряду Австрії, до складу якого входило АПС на чолі Й. Хайдером, відомою своїми пронацистськими та ксенофобськими поглядами. Тоді 03.02.2000 р. Європарламент прийняв резолюцію, в якій нагадав Австрії про «серйозну політичну відповідальність у момент, коли необхідно забезпечувати повагу духу та букви головних принципів основоположних документів [17, с.92–100].

ступником. Було ліквідовано поділ ЄС на три опори. Утворено додаткові органи влади: Європейська рада і Європейський центральний банк [18].

У сучасний період в умовах глибокої економічної кризи Євросоюз переживає не самі найкращі часи. Значний рівень безробіття, економічний спад та високий рівень зовнішніх боргових зобов'язань деяких членів ЄС поставив під сумнів існування валютного союзу – Єврозони. У Німеччині питання значних внесків країни до Європейського стабілізаційного фонду та фіскальний пакт стали предметом розгляду Конституційного Суду [19].

Разом з тим процес вступу до ЄС супроводжується необхідністю виконання певних умов. Права людини, ліберальна демократія, верховенство закону – фундаментальні основи легітимної державності в Європейському Союзі. Інтеграційні процеси демонструють, що цей шлях є дуже «тернистим», потребує великих зусиль не тільки з боку національної влади, а й з боку всього суспільства, супроводжується обмеженням державного суверенітету, адже інститути ЄС активно контролюють реформування політичної та правової системи потенційних членів об'єднання, але ж результати та рівень політичного, правового, соціального та економічного життя, яких спромоглися досягнути країни у результаті набуття членства в ЄС, навіть в умовах глибокої економічної кризи, вартують цього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Германия. Вызовы XXI века / под ред. В. Б. Белова – М. : Весь Мир, 2009. – 790 с.
2. Великобритания: эпоха реформ / под ред. А. А. Громько – М. : Весь мир, 2007. – 536 с.
3. Лал Д. Возвращение «невидимой руки» : Актуальность классического либерализма в XXI веке / Лал Д. – М. : Новое издательство, 2009. – 426 с.
4. Watts D. The European Union / Watts D. – Edinburgh University Press, 2008. – 314 p.

5. Леонард М. XXI век – век Европы / Леонард М. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 250 с.

6. Монне Ж. Реальность и политика: мемуары. – М. : Моск. школа полит. исслед., 2001. – 664 с.

7. Де Ружмон Д. Відкритий лист до Європейців / Де Ружмон Д. – Л. : Центр гуманітарних досліджень Львівськ. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1998. – 277 с.

8. Право Европейского Союза. Учебник для вузов / год ред. Кашкина С. Ю. – М. : Юрайт, 2010. – 1120 с.

9. Mitrany D. A. Working Peace System / Mitrany D. A. – Chicago, 1943.

10. Хохлов И. И. Наднациональность в политике Европейского Союза / Хохлов И. И. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 154 с.

11. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю. И. Рубинский. – М. : Весь Мир, 2007. – 624 с.

12. Моисеев А. А. Суверенитет государства в международном праве : учеб. пособие / Моисеев А. А. – М. : Восток-Запад, 2009. – 384 с.

13. Яковюк І. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції / Яковюк І. // Вісник Акад. правових наук України. – 2002. – Вип. 4 (35). – С. 82-92.

14. Право Европейского Союза : підручник / за ред. В. І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.

15. Ткаченко Є. В. Правовий статус громадян Європейського Союзу // Юрист України. – 2011. – № 1. – С. 17–23.

16. Северная Европа. Регион нового развития / под ред. Ю. С. Дерябина, Н. М. Антюшиной. – М. : Весь Мир, 2008. – 508 с.

17. Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера – М. : Весь Мир, 2009. – 544 с.

18. Основи права Європейського Союзу: Нормативні матеріали / за заг. ред. М. В. Буromенського. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – 392 с.

19. Конституционный Суд ФРГ принял решение в своем привычном стиле [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dw.de/dw/article/0,,16235959,00.html?maca=rus-Inopressa-presseschau-368-html>.

Ткаченко Є. В. Щодо деяких історичних аспектів розвитку європейської інтеграції / Є. В. Ткаченко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 742–748 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12tevrei.pdf>

Розглянуто історичні передумови, моделі та шляхи становлення та розвитку політичних та економічних інститутів Європейського Союзу. Проаналізовано теорії європейської інтеграції – федералізм та функціоналізм. Досліджено основні етапи європейської інтеграції.

Ткаченко Е.В. О некоторых исторических аспектах развития европейской интеграции

Рассмотрены исторические предпосылки, модели и пути становления и развития политических и экономических институтов Европейского Союза. Проанализированы теории европейской интеграции – федерализм и функционализм. Исследованы основные этапы европейской интеграции.

Tkachenko E.V. Some Historical Aspects of the European Integration

The historical background, models and paths of formation and development of political and economic institutions of the European Union are considered. Analyzed the theory of European integration – federalism and functionalism are analyzed. The basic stages of the European integration are researched.